

LESZEK WOJCIECHOWSKI
Lublin

„POLONI DICUNT...” WZMIANKI DOTYCZĄCE POLSKI
NA KARTACH *LIBER DE NATURA RERUM* TOMASZA Z CANTIMPRÉ

Flandria, mitto uale, pia Flandria, terra piorum,
Mitto, remitto uale, bona Flandria, terra bonorum,
Rursus mando uale, proba Flandria, terra proborum

Petrus Pictoris, *De laude Flandrie**

Dzieła Tomasza z Cantimpré, żyjącego w XIII w. i działającego przez wiele lat w Leuven (Louvain, Lovanium, dzisiejsza Belgia), cieszyły się dużą popularnością w średniowieczu – wielokrotnie je wówczas kopiowano, tłumaczono na języki narodowe, cytowano. Niektóre z nich zostały wydane drukiem już w XV w.; były drukowane również w następnych stuleciach¹.

Twórczość pisarska Tomasza z Cantimpré rozwijała się w trzech kierunkach. Obejmowała utwory hagiograficzne typu *vita*, dzieło z zakresu literatury kaznodziejskiej i moralizatorskiej (zbiór *exempla*), noszące tytuł *Bonum uni-*

* W: t e n ż e, *Carmina*, Turnholti 1972, s. 58.

¹ Manuskrypty i wydania drukowane w XV, XVI i XVII w. dzieł Tomasza z Cantimpré zestawiają m.in.: H. de V o c h t, *Thomas de Cantimpré*, w: *Biographie nationale publiée par l'Académie Royale des Sciences des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique*, t. XXV, Bruxelles 1930-1932, coll. 33 n.; G. J. W a l s t r a, *Thomas de Cantimpré, De naturis rerum. Etat de la question*, „Vivarium. A Journal for Mediaeval Philosophy and the Intellectual Life of the Middle Ages” 6(1968), s. 41-61; S. G. A x t e r s, *Thomas van Cantimpré*, w: *National biografisch woordenboek*, t. II, Brussel 1966, s. 866 n.; t e n ż e, *Bibliotheca dominicana Neerlandica manuscripta, 1224-1500*, Louvain 1970, s. 76-113; H. P l a t e l l e, *Introduction*, w: *Thomas de Cantimpré, les exemples du 'Livre des abeilles'. Une vision médiévale*, Brepols 1997, s. 5, przyp. 1, s. 6, 7, przyp. 4 (uzupełnienie do wykazu, jaki przedstawił Axters); zob. też tamże, s. 322.

versale de apibus, a także opracowanie o charakterze encyklopedycznym, *Liber de natura rerum* – przedstawiające wiedzę o świecie². Twórczość ta wpływała przede wszystkim z praktyki i potrzeb działalności duszpasterskiej, tak istotnej dla realizacji podstawowych zadań Zakonu Kaznodziejskiego, do którego Tomasz wstąpił po kilkunastu latach życia w innej wspólnotce zakonnej. W dziełach Tomasza z Cantimpré odzwierciedlała się zarówno religijność o wymiarze mistycznym (prace hagiograficzne), jak również religijność ludowa (w zbiorze *exempla*)³. Stąd też są one niezmiernie ważnymi źródłami do poznania różnych form życia duchowego w okresie pełnego i późnego średniowiecza, zwłaszcza w Brabancji i Flandrii, jak też do badań nad wpływami, jakie te formy wywierały w Europie.

Prace nad edycją spuścizny piśmienniczej Tomasza z Cantimpré podjęto na szerszą skalę w 2. połowie XIX w. W *Acta sanctorum* wydane zostały wówczas trzy żywoty jego autorstwa (Lutgardy, Marii z Oignies, Krystyny Mirabilis)⁴. Na początku XX stulecia ogłoszono drukiem fragment Tomaszowego *Liber de natura rerum*⁵. Kilkadziesiąt lat później (1948 r.) wydania doczekał się kolejny żywot pióra Tomasza (*Żywot Małgorzaty z Ypres*)⁶. W końcu lat sześćdziesiątych i na początku siedemdziesiątych przygotowano natomiast edycję *Liber de natura rerum*⁷. Ten dorobek edytorski został uzu-

² Znany jest także przykład twórczości poetyckiej (niewysokiego lotu) Tomasza z Cantimpré – hymn poświęcony postaci dominikanina Jordana z Saksonii, który po św. Dominiku objął w 1222 r. kierownictwo Zakonu Kaznodziejskiego. Tomasz zamieścił utwór w swym zbiorze *exempla: Thomae Cantipratani [...] Bonum universale de apibus*, wyd. G. Colvenerius, Douai 1627, s. 577-580, ex Typographia Balthazaris Belori sub Circino Aureo.

³ R. G o d d i n g, *Une oeuvre inédite de Thomas de Cantimpré. La 'Vita Joannis Cantipratensis'*, „Revue d'Histoire Ecclésiastique” 76(1981), s. 242 n.

⁴ T h o m a s z e C a n t i m p r é, *Vita Lutgardis*, ed. J. Pinius, w: *Acta Sanctorum, Junius (16)*, t. IV, Parisiis et Romae 1867, s. 187-209; t e n ż e, *Vita Mariae Oigniacensis. Supplementum*, ed. A. Paperbroch, w: *Acta Sanctorum, Junius (23)*, t. V, Parisiis et Romae 1867, s. 572-581; t e n ż e, *Vita Christinae Mirabilis*, ed. J. Pinius, w: *Acta Sanctorum, Iulius (24)*, t. V, Parisiis et Romae 1868, s. 637-660. W późniejszym czasie wydano w innych seriach pozostałe żywoty autorstwa Tomasza z Cantimpré, zob. niżej przyp. 6, 8.

⁵ *Liber de monstruosis hominibus Orientis aus von Thomas von Cantimpré 'De natura rerum'*. *Erstausgabe aus der Bilderhandschrift der Breslauer Stadtbibliothek nebst zwei seiten Facsimile*, wyd. A. Hilka, Breslau 1911; jest to III księga Tomaszowego *Liber de natura rerum*.

⁶ *Vita Margarete de Ypres*, ed. G. Meersseman, w: *Les Freres Prêcheurs et le mouvement devot en Flandres au XIIIe siècle*, „Archivum Fratrum Praedicatorum” 18(1948), s. 106-130.

⁷ Wstępnym etapem do wydania dzieła był wykaz rękopisów zawierających w całości – w wersji krótszej i dłuższej – oraz w części *Liber de natura rerum*. Wykazy opublikowali: G. J. Walstra (*Thomas de Cantimpré*, „Vivarium” 5(1967), s. 146-171; 6(1968), s. 46-61)

pełniony w kolejnych dziesięcioleciach, kiedy to postawiono kwestię istnienia wcześniejszej niż dotychczas znana wersji żywotu św. Ludgardy oraz wydano jeszcze jedno dziełko hagiograficzne Tomasza – *Żywot Jana z Cantimpré*⁸. Na krytyczną edycję wciąż oczekuje jedna z podstawowych prac donikanina, czyli *Bonum universale de apibus*⁹.

Od schyłku wieków średnich życie i dzieła Tomasza z Cantimpré wzbudzały zainteresowanie hagiografów, filozofów i historyków piśmiennictwa¹⁰. Od połowy XIX stulecia badania nad twórczością Tomasza, podejmowane przez historyków niejako równoległe z edycją jego dzieł, zaowocowały za-

i H. B o e s e (*Zur Textüberlieferung von Thomas Cantipratensis' Liber de natura rerum*, „Archivum Fratrum Praedicatorum” 39(1969), s. 53-68). W 1973 r. dzieło wydał H. Boese (*Thomas Cantimpratis, Liber de natura rerum. Editio princeps secundum codices manuscriptos*, t. I, Berlin–New York 1973. Tom 2 miał zawierać komentarz przygotowany przez H. Boese, jak to zostało zapowiedziane w przedmowie do t. I, s. XI. Tom ten jednak, o ile mi wiadomo, dotychczas się nie ukazał. Wydanie H. Boese omówił J. Engels (*Thomas Cantimpratis redivivus*, „Vivarium” 12(1974), z. 2, s. 124-132). Równocześnie z edycją opracowaną przez H. Boese oddane zostało do druku niezależne wydanie fragmentów dzieła: T h o m a s o f C a n t i m p r é, *De naturis rerum. Prologue' book III and book XIX*, w: *Cahiers d'Etudes Médiévales*, wyd. J. B. Friedman, t. II (*La science de la nature: théories et pratiques*), Montréal–Paris 1974, s. 107-154 (przedmowa, s. 107-117. edycja, s. 118-154).

⁸ G. H e n d r i x, *Primitive version of Thomas de Cantimpré's Vita Lutgardis*, „Cîteaux. Commentari cistercienses” 29(1978), nr 3-4, s. 153-174; t e n ż e, *Oude redacties van Thomas van Cantimpré's Vita Lutgardis. Met inleiding en aantekeningen*, Achel 1979; *Ontmoetingen met Lutgart van Tongeren, benedictines en cisterciënzerin (1182-1244-1996)*, t. III (G. H e n d r i x, *Thomas van Cantimpré's Vita Lutgardis*), Leuven 1997; t. IV (G. H e n d r i x, *Omtrent net Kopenhaagse Leven van Lutgart, de oudste vertaling van Thomas van Cantimpré's Vita Lutgardis*), Leuven 1997. Polemikę z poglądami Hendrixa (który twierdzi, że po śmierci Lutgardy, Tomasz z Cantimpré w latach 1246-1248 napisał krótszą wersję jej żywotu, natomiast dłuższa, którą znamy, powstała później) podjął np. J.-B. Lefèvre (*Sainte Lutgarde d'Aywiers en son temps (1182-1246)*, „Collectanea Cisterciensia” 58(1996), s. 293 nn.). Tomaszowy *Żywot Jana z Cantimpré* wydał R. Godding (1981 r.): *Vita Iohannis Cantipratensis*, w: t e n ż e, *Une oeuvre inédite*, s. 257-316.

⁹ Do badań nad twórczością Tomasza wciąż więc pozostaje użyteczne wydanie *Bonum universale de apibus z 1627 r.*, opatrzone przedmową, oparte na kilku rękopisach (zob. przyp. 2).

¹⁰ Zob. np. W a l s t r a, dz. cyt., „Vivarium” 5(1967), s. 147 nn. W 2. połowie XV w. Johann Gielemans opracował żywot Tomasza z Cantimpré (*Gesta venerabilis Thomae de Cantiprato supprioris domus Praedicatorum Lovaniensis*, wyd. H. Choquetius, w: *Sancti Belgii Ordinis Praedicatorum*, Douai 1618, s. 89-100; tenże żywot wydrukowany we wstępie do wydania Tomaszowego *Bonum universale de apibus z 1627 r.*, zob. przyp. 2). Dorobek badaczy XV, XVI i z początku XVII w. nad życiem i twórczością Tomasza z Cantimpré podsumował G. Colvenarius (Colvener) we wstępie do wydania *Bonum universale de apibus z 1627 r.* (przyp. 2). Na początku XVIII w. obszerniejszą biografię Tomasza przedstawił J. Quetif i J. Echard (*Scriptores Ordinis Praedicatorum*, t. I, Paris 1719, s. 250-254).

równu ujęciami biograficznymi, jak i przedstawiającymi jego warsztat pisarSKI¹¹. W związku z 750-leciem śmierci św. Ludgardy, przypadającym na rok 1996, zajęto się natomiast szerzej pracami hagiograficznymi Tomasza¹².

Na kartach Tomaszowego *Liber de natura rerum* mieści się kilka interesujących wzmianek dotyczących Polski; o Polsce napomknął także dominikanin w innych swych pracach. Przekazy te nie zostały uwzględnione w dotychczasowych opracowaniach ujmujących zagadnienie obrazu naszego kraju w źródłach zachodnioeuropejskich epoki średniowiecza. Zasygnalizowanie tych wzmianek na tle działalności i twórczości Tomasza z Cantimpré jest celem niniejszego artykułu.

I

Podstawowe fakty dotyczące życia i działalności Tomasza z Cantimpré można ustalić – z mniejszą lub z większą ścisłością – głównie na podstawie informacji zawartych w jego dziełach¹³. Urodził się w Brabancji w 1200 albo w 1201 r, we wsi Leeuw-Saint-Pierre (Sint-Pieters-Leeuw) czy też – co bardziej prawdopodobne – w leżącym niedaleko niej Bellingen (obydwie niedaleko Brukseli); zarówno jedna, jak i druga miejscowość znajdowały się na obszarze ówczesnej diecezji Cambrai (Kamerijk). Pochodził z rodziny rycerskiej¹⁴. Z kart dzieła *Bonum universale de apibus* dowiadujemy się, że

¹¹ Na początku 2. połowy XIX w. P. Daunou opracował krytyczny biogram dominikanina: *Thomas de Cantimpré*, w: *Biographie universelle (Michaud) ancienne et moderne. Nouvelle édition*, t. XLI, Paris–Leipzig 1854, s. 394 n. Obszerniejsze zestawienia prac poświęconych Tomaszowi z Cantimpré: de V o c h t, dz. cyt., coll. 33-34; S. R o i s i n, *La methode hagiographique de Thomas de Cantimpré*, w: *Miscellanea historica in honorem Alberti de Meyer Universitatis Catholicae in oppido Lovaniensi iam annos XXV professoris*, t. I, Louvain–Bruxelles 1946, s. 546 przyp. 1; St. G. A x t e r s, *Thomas van Cantimpré*, coll. 868; bibliografię zestawioną chronologicznie podał G. J. J. Walstra (dz. cyt., „Vivarium” 5(1967), s. 165-171). Nowsze opracowania rejestrują m.in.: A. D e b r o u x, *Thomas de Cantimpré (vers 1200–1270), l’homme et son oeuvre écrite. Essai de biographie*, Louvain 1979. Z nowszych ujęć: P l a t e l l e, *Thomas de Cantimpré, Les exemples*, s. 325-328 (zestawienie ważniejszej bibliografii).

¹² Zob. przyp. 8.

¹³ Zestawienie zob. G o d d i n g, dz. cyt., s. 243; P l a t e l l e, dz. cyt., s. 13, przyp. 10.

¹⁴ Różne poglądy co do roku i miejsca urodzenia, a także imienia oraz daty śmierci Tomasza z Cantimpré prezentują m.in. (z nowszych ujęć) D a u n o u, dz. cyt.; de V o c h t, dz. cyt.; A. D e b o u t e, *Thomas van Cantimpré. Zijn opleidink te Kamerijk, „Ons Geestelijk Erf”* 56(1982), s. 283 nn.; poglądy te zestawiał ostatnio Platelle (dz. cyt., s. 13).

ojciec Tomasza odbył pielgrzymkę do Ziemi Świętej; podczas pielgrzymki spowiednik poradził mu, aby przeznaczył jednego ze swych synów na służbę Bogu. Z tego też powodu Tomasz został oddany na naukę. W latach 1205-1216 uczęszczał do szkoły katedralnej, najpewniej w Cambrai¹⁵. W ostatnim okresie pobytu tamże, mając ok. 15 lat, wysłuchał kazań Jakuba de Vitry (później biskupa Saint-Jean d’Acre, w Ziemi Świętej, oraz kardynała) związanych z krucjatą przeciw albigensom. Wywarły one na min duże wrażenie, wpływając zarazem na wzrost jego zainteresowania życiem mistycznym¹⁶.

Po ukończeniu szkoły Tomasz wstąpił (w latach 1216-1217) do wspólnoty kanoników regularnych w Cantimpré, miejscowości położonej nieopodal Cambrai. Związany był z tym klasztorem przez ponad 15 lat, przyjmując w tym okresie święcenia kapłańskie i oddając się posłudze duszpasterskiej, zwłaszcza spowiedniczej. Rozpoczął też wówczas pracę pisarską – w ciągu kilku lat opracował wstępną wersję *Żywotu Jana z Cantimpré*, fundatora i zarazem pierwszego przełożonego klasztoru (zmarłego między 1205 a 1210 r.)¹⁷. W 1231 r., jeszcze w okresie pobytu we wspólnocie kanoników, opracował natomiast dodatek do *Żywotu Marii z Oignies*, napisanego niegdyś (w latach 1215-1216) przez Jakuba de Vitry, będącego przez pewien czas jej kierownikiem duchowym¹⁸. Ta praca Tomasza zawierała głównie wykaz cudów i łask doznanych za pośrednictwem Marii z Oignies. Wskazywała z jednej strony na wpływ Jakuba de Vitry na jego twórczość, z drugiej zaś odzwierciedlała związki Tomasza ze środowiskiem „pobożnych niewiast”, odgrywającym dużą rolę w życiu religijnym ówczesnych Niderlandów¹⁹. Wkrótce po

¹⁵ P l a t e l l e, dz. cyt., s. 14 (ustosunkowując się też do innych – mniej uzasadnionych według niego – hipotez wyjaśniających ten okres życia Tomasza).

¹⁶ T h o m a s d e C a n t i m p r é, *Vita Mariae Oigniacensis. Supplementum*, s. 572, pass. Zob. także M. S a n d o r, *Jacques de Vitry, Biography*, w: *De l’homélie au sermon. Histoire de la predication médiévale. Actes du Colloque international de Louvain-la-Neuve, 9-11 juillet 1992*, red. J. Hamesse, X. Hermand, Louvain-la Neuve 1993, s. 53 n.

¹⁷ Godding (dz. cyt., s. 245-247), stwierdził, że Tomasz pracował nad *Żywotem Jana z Cantimpré* od ok. 1224 do 1228 r.; pod koniec życia powrócił do tej pracy, dokonując jej ostatecznej redakcji (ok. 1261 r.); zob. też tamże, s. 253-256.

¹⁸ A. W a n k i e n n e, *Préface*, w: *Vie de Marie d’Oignies par Jacques de Vitry. Supplément par Thomas de Cantimpré*, Namur 1989, s. XII-XIV; zob. też przyp. 4.

¹⁹ „Pobożne niewiasty”, niekiedy – jak w przypadku Marii z Oignies – zamężne, wiodły ascetyczny tryb życia zazwyczaj w bliskości jakiejś wspólnoty zakonnej. Był on nacechowany żarliwą pobożnością, zwłaszcza pasyjną, oraz posługą względem chorych i biednych; „pobożne niewiasty” nierzadko wznosiły się ku doznaniom mistycznym. Zob. W a n k i e n n e, *Préface*, s. V-XIV; t e n ż e, *Trois saintes mystiques en pays Belge au XIIIe siècle*, „Collectanea Cisterciensia” 54(1992), s. 300 nn. O środowisku „pobożnych niewiast” – niejako przenikają-

ukończeniu *Żywotu Marii z Oignies* Tomasz opuścił w 1232 r. (mniej prawdopodobna wydaje się data 1231) wspólnotę kanoników z Cantimpré i wstąpił do zakonu dominikanów, stając się członkiem konwentu w Leuven, w Brabancji, założonego kilka lat wcześniej (1228-1229). Ta decyzja łączyła się z prowadzoną przez Tomasza działalnością kaznodziejską; podkreślała i sankcjonowała zasadniczy element jego duszpasterzowania, niejako wprowadzając go w nowy, bardziej rozwinięty etap. W Leuven Tomasz podjął kolejną pracę z zakresu hagiografii. Jeszcze w 1232 r. ułożył *Żywot Krystyny Mirabilis* (1150-1224), ekstatyczki i wizjonerki, związanej ze wspólnotą benedyktynek z klasztoru św. Katarzyny w Saint-Trond (nie będącej jednak członkinią konwentu)²⁰. W okresie pisania tego żywotu rozpoczął on zapewne redagowanie pracy encyklopedycznej *Liber de natura rerum* (lub: *Liber de naturis rerum*), mającej być w jego zamiśle użyteczną pomocą dla kaznodziejów, i – szerzej – dla studiujących Pismo św.²¹ Zasadniczy zrąb dzieła (lecz nie ostateczną wersję) ukończył prawdopodobnie w okresie pobytu w Paryżu. Został tam wysłany w 1237 r. na studia w zakresie teologii²². Opuścił to

cyn się ze środowiskiem beginek – zob. też: S. R o i s i n, *L'hagiographie cistercienne dans le diocèse de Liège au XIIIe siècle*, Louvain-Bruxelles 1947, s. 81-144; M e e r s s e m a n, *Les Freres Precheurs*, s. 70-93; L e f e v r e, *Sainte Lutgarde d'Ayvières*, s. 277-284. Obszerną analizę życia religijnego Marii z Oignies przedstawiła Iris Geyer w pracy: *Mystikerin zwischen Katzeri und Rechtgläubigkeit* (Frankfurt am Main 1992, s. 62-64 (o *Suplemencie* Tomasza do dzieła Jakuba de Vitry), 115-220 (o życiu i działalności religijnej Marii z Oignies)); wydaje się jednak, że praca ta zawiera niekiedy zbyt uproszczone interpretacje zjawisk religijnych.

²⁰ Dzieło powstało na prośbę benedyktynek z Mielen – do tej bowiem miejscowości został w 1231 r. przeniesiony konwent z Saint-Trond. O życiu Krystyny Mirabilis zob. wstęp do wydania *Żywotu Krystyny Mirabilis*, który napisał J. Pinius w *Acta Sanctorum* – wyżej przyp. 4. Z nowszych opracowań np. M. H. K i n g, *Introduction*, w: *The Life of Christina Mirabilis by Thomas de Cantimpré*, Toronto 1990, s. 5 nn., tam też dalsza bibliografia.

²¹ „Hiis ergo scriptis si quis studium adhibuerit, ad argumenta fidei et correctiones morum integumentis mediis sufficientiam reperiet, ut unterdum predicatore quasi e vestigio scripturarum apte digresso cessantibus eloquiis prophetarum ad evigilationem brutarum mentium oculata fide creaturarum adducat testes, ut si quem sepius audita de scripturis et inculcata non movent, saltem nova in oer suo pigritantium aures demulceant”, T h o m a s C a n t i p r a t e n s i s, *Liber, Prologus*, s. 5. W dyskusji nad charakterem dzieła Tomasza różne poglądy reprezentują: P. M i c h a u d - Q u a n t i n, *Les petites encyclopédies du XIIIe siècle*, „Cahiers d'Histoire Médiévale” 9(1966), nr 3, s. 588-591; H. B o e s e, *Vorwort*, w: *Thomas Cantipratensis, Liber*, s. VI; zob. też: M. F r a n k o w s k a - T e r l e c k a, „Skarbiec wiedzy” Brunetta Latinięgo. Trzynastowieczna myśl encyklopedyczna jako wyraz tendencji do upowszechniania wiedzy, Wrocław 1984, s. 59. Zob. też: B. R i b é m o n t, *De natura rerum. Etudes sur les encyclopédies médiévales*, Orlean 1995, pasim.

²² O czasie powstania *Liber de natura rerum* zob. F r i e d m a n, dz. cyt. s. 108

miasto w 2. połowie 1240 r. po trzech latach nauki, nie uzyskawszy stopnia akademickiego. Powróciwszy do Leuven, kontynuował w kolejnych latach działalność kaznodziejską (jako kaznodzieja generalny na obszarze prowincji zakonu, obejmującej część Niemiec, Niderlandów i Francji) oraz pisarską; pełnił również funkcje administracyjne w macierzystej wspólnoty – występuje w źródle w 1246 r. z tytułem podprzeora klasztoru w Leuven²³. Pomiędzy końcem 1240 a końcem 1244 r. Tomasz zredagował następną swą dzieło hagiograficzne, *Żywot Małgorzaty z Ypres – tercjarki dominikańskiej, zmarłej w 1237 r. w opinii świętości*. Praca, która powstała głównie na podstawie relacji kierownika duchowego Małgorzaty, dominikanina Sigera z Lille, ukazuje szczegółowo formy działalności duszpasterskiej dominikanów i ich oddziaływanie na obszarze Brabancji i Flandrii w pierwszych dziesięcioleciach istnienia tam placówek Zakonu Kaznodziejskiego²⁴. Dorobek hagiograficzny Tomasza z Cantimpré zwińczył *Żywot Lutgardy*, jedno z donioślejszych osiągnięć żywotopisarstwa dominikańskiego epoki średniowiecza. Lutgardę poznał Tomasz jeszcze w okresie swej bytności w klasztorze kanoników regularnych w Cantimpré (w 1228 r.); jej osobowość i duchowość wywierały na niego duże wrażenie w późniejszych latach. Życie religijne Lutgardy (urodzonej w 1182 r. w Tongeren) – rozwijające się najpierw w grupie „pobożnych niewiast”, następnie w konwencie benedyktynek pod wezwaniem św. Katarzyny w Saint-Trond (na wschód od Leuven), w końcu w klasztorach cysterek w Awirs i Aywières (ten ostatni w okolicach Lille)²⁵ – związane

n. W dawniejszej literaturze dotyczącej życia Tomasza z Cantimpré przyjmowano, że po wstąpieniu do dominikanów w Leuven wyruszył on najpierw na studia do Kolonii, gdzie miał przebywać do 1237 r.; stamtąd miał podążyć do Paryża (tak np.: D a u n o u, dz. cyt., s. 394; de V o c h t, dz. cyt., coll. 29; G o d d i n g, dz. cyt., s. 244; W a l s t r a, dz. cyt., „Vivarium” 5(1967), s. 148 n.). Znacznie bardziej prawdopodobne wydaje się jednak stanowisko, które reprezentuje A. Deboutte (*Thomas van Cantimpré als auditor van Albertus Magnus*, „Ons Geestelijk Erf” 56(1982), s. 192-209), a za nim np. Platelle (dz. cyt., s. 16: Tomasz z Cantimpré najpierw pobierał nauki w Paryżu; jego pobyt w Kolonii nastąpił w późniejszym czasie).

²³ Zob. np. D a u n o u, dz. cyt., s. 394 n. Z tytułem podprzeora występuje Tomasz z Cantimpré w *Prologu do Żywota Lutgardy (Acta Sanctorum. Junius (16), t. IV, s. 189)*. Dawniejsi biografowie Tomasza z Cantimpré sądzili, że po powrocie z Paryża został on biskupem pomocniczym w diecezji Cambrai; pogląd ten obalił na początku 2. połowy XIX w. Dau-nou (dz. cyt., s. 394 n.).

²⁴ Omawiane dzieło Tomasza wydał G. Meersseman, zob. wyżej przyp. 6. Wydawca przedstawił także sylwetkę Małgorzaty z Ypres: M e e r s e m a n n, dz. cyt., s. 72-78, s. 106 n.

²⁵ Sylwetkę Lutgardy ukazał np. Lefèvre (dz. cyt. s. 296-315). Należy dodać, że z klasztorem z Aywières, w którym przebywała Lutgarda, związany był Jakub de Vitry. Tomaszowy

było przede wszystkim z kultem Chrystusa ukrzyżowanego, z dążeniem do osiągnięcia *unio mistica* z Jego przebitym włócznią sercem²⁶. *Żywot* autorstwa Tomasza, powstały – prawdopodobnie najpierw w wersji krótszej, następnie w wersji obszerniejszej – niedługo po śmierci Lutgardy (zmarła w 1246 r.), przyczynił się w dużym stopniu do rozpowszechnienia i utrwale-
nia jej kultu, a także form praktykowanej przez nią pobożności²⁷. W okre-
sie, gdy powstawał *Żywot Lutgardy*, Tomasz ukończył już (na początku lat czterdziestych) ostateczną redakcję dzieła *Liber de natura rerum*, nad którym trzymał się przez 15 lat. Tak więc praca nad tym ujęciem encyklopedycznym towarzyszyła jego twórczości hagiograficznej²⁸.

Kolejny etap życia dominikanina wiązał się z jego studiami w Kolonii. Przebywał tam prawdopodobnie w latach 1250-1251, słuchając wykładów Alberta Wielkiego (w tym czasie słuchaczem Alberta był też Tomasz z Akwi-
nu)²⁹. Tomasz z Cantimpré zachował żywe wspomnienie, pełne admiracji, o postaci Alberta. Wyraził to na kartach *Bonum universale de apibus*, dzie-
ła, które napisał u schyłku życia, podejmując wskazania kapituły generalnej dominikanów, odbytej w 1256 r. w Paryżu³⁰. Praca, rozpoczęta zapewne je-
szcze w tymże roku, powstała w swym zasadniczym kształcie przed 1263 r.;

Żywot Lutgardy jest kolejnym świadectwem wpływu, jaki wywierała osobowość Jakuba de Vitry na działalność Tomasza. Por. V. B e r l i e r e, *Jacques de Vitry. Ses relation avec les abbayes d'Aywières et de Doorzele*, „Revue Bénédictine” 25(1908), s. 185-193.

²⁶ L e f è v r e, dz. cyt., s. 316-322; A. D e b o u t t e, *Sainte Lutgarde et sa spiritualité*, „Collectanea Cisterciensia” 44(1982), z. 1, s. 73-85. Pobożność pasyjna, znamienita m.in. dla ówczesnego środowiska „pobożnych niewiast”, znalazła swój wyraz w święcie Ciała i Krwi Pańskiej. Zostało ono wprowadzone na skutek starań Julianny z Cornillon w 1246 r. w diecezji Liège. W 1264 r. papież Urban IV ustanowił to święto dla całego Kościoła katolickiego. Zob. np. A. W a n k i e n n e, *Trois saintes mystiques*, s. 306 n.; *Fête-Dieu (1246-1996)*, red. A. Haquin, Louvain-la-Neuve 1999, passim.

²⁷ O zagadnieniach związanych z powstaniem *Żywotu Lutgardy* zob. wyżej przyp. 8. Kult Lutgardy omówił m.in. Lefèvre (dz. cyt., s. 325-329); obszerna dokumentacja kultu została zestawiona przez G. Hendrix w jednym z tomów serii wydanej z okazji 750-lecia śmierci Lutgardy *Ontmoetingen met Lutgart van Tongeren, benedictines en cisterciënzerin (1182-1246-1996)*, t. I, Leuven 1996.

²⁸ O okresie pracy nad *Liber de natura rerum* wspomniał Tomasz z Cantimpré w prologu do innego swego dzieła – *Bonum universale de apibus*, s. 1; zob. też: W a l s t r a, dz. cyt., s. 150.

²⁹ O tym m.in. A. D e b o u t t e, *Thomas van Cantimpré als auditor van Albertus Magnus*. Zob. też przyp. 22.

³⁰ W jednym z jej postanowień apelowano, aby bracia spisywali godne pamięci wypadki, które wydarzyły się w trakcie ich posługiwania duszpasterskiego; zob. np. P l a t e l l e, dz. cyt., s. 18.

dzieło zostało ostatecznie zredagowane ok. 1267 r.³¹ *Bonum universale de apibus* stanowiło swoisty komentarz do fragmentu IX księgi Tomaszowego *Liber de natura rerum*. W księdze tej (traktującej *De vermibus*) przedstawił autor m.in. życie pszczoł. Ów passus o pszczołach posłużył jako schemat kompozycyjny zbioru *exempla*. W *Bonum universale de apibus* podaje autor najpierw werset (zaczerpnięty z *Liber de natura rerum*) charakteryzujący organizację i pracę pszczelego roju, następnie ukazuje, jakie pouczenie moralne płynie z cytowanego zdania dla społeczności chrześcijańskiej, zwłaszcza dla duchownych. Naukę ilustruje przykładami – często czerpiąc z własnych, jakże bogatych obserwacji lub też z opowiadań konfratrów³². To niezwykle interesujące świadectwo działalności kaznodziejskiej Tomasza z Cantimpré było szeroko znane w średniowieczu³³. Po ukończeniu *Bonum universale de apibus* Tomasz powrócił, w ostatnich latach życia, do dziełka, którego zarys ułożył na początku swej działalności pisarskiej – nadał ostateczną formę *Żywotowi Jana z Cantimpré*³⁴. Zmarł 15 maja w Leuven – tę datę dzienną podaje nekrolog tamtejszego klasztoru dominikanów – prawdopodobnie około 1270 r.³⁵

³¹ Wyznaczający tę datację rok 1263 niejako wiąże się z postacią Humberta z Romain, generała dominikanów. W dedykacji zamieszczonej w *Bonum universale de apibus* Humbert występuje jeszcze z tytułem generała; przestał on pełnić tę funkcję właśnie w 1263 r.; zob. np. P l a t e l l e, dz. cyt. s. 18. Daunon (dz. cyt., s. 395), a za nim de Vocht (dz. cyt., coll. 32) uważali, że *Bonum* rozpoczął Tomasz w 1256 r., ukończył natomiast w 1261; w roku następnym dołączył dedykację dla generała Humberta.

³² Znaczenie *Bonum universale de apibus* dla badań nad różnorodnymi zagadnieniami ukazał ostatnio Platelle (dz. cyt., s. 23-56; tamże dalsza bibliografia).

³³ Nie wydaje się nieprawdopodobny domysł, że na *exempla* zapisane w *Bonum universale de apibus* powoływał się dominikanin Peregryn z Opola (ok. 1260-po 1333) w swym dziele *Sermones de tempore et de sanctis* (wyd. R. Tataradziński, Warszawa 1997). Autor niniejszego artykułu przedstawi opracowanie tego problemu przy innej okazji. Postać Peregryna ukazał J. Wolny (*Peregryn z Opola*, PSB, t. XXV, Wrocław 1980, s. 599-602). Ostatnio zagadnienie *exempla* i zawartych w nich przesłań przedstawiła T. Szostek (*Exemplum w polskim Średniowieczu*, Warszawa 1997).

³⁴ G o d d i n g, dz. cyt., s. 244 n.

³⁵ Taką datę roczną przyjmuje Platelle (dz. cyt., s. 17); wydaje się ona najbardziej uzasadniona. Dawniejsi badacze podawali różne daty śmierci Tomasza z Cantimpré: 1263, 1270, 1271, 1272, 1275, 1280, 1295. Wśród nowszych opracowań często pojawia się datacja 1270-1272, którą zaproponował S. G. Axters, *Thomas van Cantimpré*, coll. 865; tak też przyjął Godding (dz. cyt., s. 244).

II

Jak już wyżej wspomniano, wzmianki dotyczące Polski występują na kartach Tomaszowego *Liber de natura rerum*. Przypomnijmy, że dzieło encyklopedyczne dominikanina powstało najpierw w wersji krótszej – obejmującej 19 ksiąg. Było następnie przez Tomasza uzupełniane i poprawiane. Dokonując ostatecznej redakcji, autor wprowadził do tekstu kolejne poprawki, a ponadto do poprzednich 19 ksiąg dołączył ostatnią, dwudziestą³⁶. Autograf dzieła nie zachował się. Wzmianki odnoszące się do Polski, a właściwie do fauny w Polsce występującej, znajdują się w 4 księdze *Liber*, traktującej o zwierzętach czworonożnych (*De quadrupedibus*). Dwie z nich przynależą do pierwszej redakcji dzieła, jedna natomiast została włączona do niego później, w okresie tworzenia redakcji ostatecznej. Tak więc w pierwszym etapie tworzenia *Liber* Tomasz z Cantimpré wspominał o Polsce w rozdziale przedstawiającym obyczaje bobrów (*De castoribus, qui et fibri dicuntur*), a także przy okazji opisu żubra (*De zubrone*)³⁷. W późniejszym czasie dołączył passus odnoszący się do Polski do rozdziału traktującego o dzikim ośle (*De onagro, qui et asinus silvestris*)³⁸.

Rozdział *Liber* opisujący bobry należy do obszerniejszych w 4 księdze dzieła. Tomasz skompilował go na podstawie prac kilku autorów, których wymienił w tekście. Wykorzystał zatem dzieło Jakuba de Vitry *Historia orientalis*, jak również cieszące się niezmierną popularnością w średniowieczu *Collectanea rerum memorabilium* Solinusa (III w.), sięgnął także do *Historii naturalnej* Pliniusza, a także zaczerpnął obficie z traktatu autora, którego określił mianem „Experimentator”³⁹. Tomasz nieznacznie uzupełnił informacje o bobrach w późniejszym stadium pracy nad encyklopedią.

³⁶ To narastanie i korygowanie tekstu; *Liber de natura rerum* – od redakcji pierwszej, poprzez etap „pośredni”, do redakcji drugiej, ostatecznej – oddał wydawca H. Boese, posługując się kilkoma oznaczeniami (*Vorwort*, w: *Thomas Cantipratensis, Liber*, s. IX). System zastosowany przez Boese przychylnie ocenił Engels (dz. cyt., s. 125; tamże dodatkowe uwagi o etapach kształtowania się tekstu *Liber de natura rerum*).

³⁷ *Thomas Cantipratensis, Liber*, 4, 14, s. 116; 4, 110, s. 172. Układ Tomaszowego *De natura rerum* przedstawiła m.in. M. Frankowska-Terlecka (dz. cyt., s. 59-62).

³⁸ Tamże, 4, 80, s. 154.

³⁹ Zagadnienie identyfikacji „Experimentatora” przedstawił J. B. Friedman we wstępie do wydania fragmentów dzieła Tomasza (*Thomas of Cantimpré, De naturis rerum. Prologue, Book III and Book XIX*, s. 112-114).

Na początku rozdziału opisującego bobry, Tomasz wspomniał o popularnym w starożytności i w średniowieczu (także w czasach późniejszych) wyobrażeniu o tym zwierzęciu, wyobrażeniu wiążącym się z przekonaniem o przydatności bobra w lecznictwie. Choć dominikanin powołał się w tym miejscu na dwóch autorów, Jakuba de Vitry i Solinusa, to można bez trudności stwierdzić, że część tę oparł na tekście pierwszego z nich (Jakub de Vitry z kolei sięgnął do *Etymologii* Izydora z Sewilli). Czytamy zatem: „Castores ut dicunt Iacobus et Solinus a castrando dicuntur.” Następnie znajdujemy wyjaśnienie tej etymologii: „Testiculi eorum castorium nominati apti sunt medicine. Propter quos dum persequuntur a venatoribus ipsi se castrant morsibus. Quibus venator collectis feram abire permittit. Quod si ab aliis venatoribus postea fuerit insecutus, evadendi desperatione fractus erigit se et iam amputatos ostendit testiculos venatori”⁴⁰. Motyw przemyślnego zachowania bobra, ratującego swe życie w zamian za pozostawienie myśliwemu cennego *medicamentum*, znajdujemy już w jednej z bajek Ezopa (ok. VI w. przed Chr.). Można rzec, że motyw ten, wzmiankowany przez Pliniusza w *Historii naturalnej*, a następnie niejako utrwalony dla średniowiecza w *Etymologiach* Izydora z Sewilli i rozpowszechniony przez użytkowników jego dzieła, był swoistym kanonem wiedzy o bobrze⁴¹. Znano go, oczywiście, i w Polsce, gdzie bóbr występował niegdyś w obfitości i był obiektem polowań (futra bobrowe były niezmiernie cenione)⁴². W pierwszych dziesięcioleciach XVI w.

⁴⁰ Thomas Cantipratensis, *Liber*, 4, 14, s. 116. Odpowiedni passus w dziele Jakuba de Vitry brzmi: „Castor autem animal est talis nature, ut dicitur, quod cum ipsum venatores sequuntur, seipsum dentibus suis castrando, genitalia projicit. Sunt enim medicaminibus aptate propter haec se a venatoribus aestimat infestari, et eis proiectis liberari” (Iacobus de Vitriaco, *Historia orientalis*, Duaci 1597, w: Iacobi de Vitriaco [...] *Libri duo quorum prior Orientalis sive Hierosolimitanae alter Occidentalis Historiae nomine inscribitur*), s. 180. Por. z fragmentem Izydorańskich *Etymologii* (niżej, przyp. 41).

⁴¹ Esopé, *Fables* [wyd. tekstu greckiego i tłum. na j. francuski E. Chambry], Paris 1927, s. 68; C. Plinius secundus, *Naturalis historiae libri XXXVII*, 8, 30, wyd. C. Mayhoff, t. II, Lipsiae 1875, s. 82 (o stosunku tego passusu do odpowiedniego fragmentu *Zoologii* Arystotelesa zob.: I. Bona, *Natura terrestrium*, *Plin. nat. hist. VIII*, Genova 1991, s. 138); I. Sidore de Séville, *Etymologies, livre XII. Des animaux* [wyd. i tłum. na j. francuski J. André], Paris 1986, s. 105, 107: „Castores a castrando dicti sunt. Nam testiculi eorum apti sunt medicaminibus, propter quos cum praesenterint uenatorem, ipsi se castrant et morsibus uires suas amputant [...] ipsi sunt et fibri, qui etiam Pontici canes uocantur”. Zestawienia tekstów starożytnych i średniowiecznych, w których motyw ten występuje, dokonali np. N. Henkel (*Studien zum Physiologus im Mittelalter*, Tübingen 1976, s. 189 n.) i X. R. M. Ferro (*Symboles animaux*, Paris 1996, s. 50-52).

⁴² Zob. np. Jan di Piano Carpini, *Historia Mongolów*, 9, 3, przeł. S. Młodecki, w: *Spotkanie dwóch światów. Stolica Apostolska a świat mongolski*, red. J. Strzelczyk, Poznań

Biernat z Lublina, dokonując adaptacji bajek Ezopowych, ujął powszechne przekonanie o specyficznym zachowaniu bobra następująco:

Mówią, iż stroje bobrowe
 Jest lekarstwo barzo zdrowe,
 Dla których bóbr niepokój ma
 A częstokroć gonion bywa.
 Więc gdy inaczej nie może zbyć,
 Niżli by się śmiał dać zabić,
 A wie, iże to prze stroje,
 Zęby ugryzie oboje
 A tak je łowcom ostawi,
 A sam sie z garłem wybawi⁴³.

Zachowanie bobra niosło też przesłanie moralne. W rozlicznych wersjach *Fizjologa* oraz w bestiariuszach średniowiecznych upatrywano w desperackim czynie zwierzęcia symbol czystości cielesnej, radykalnego odrzucenia grzechu, heroicznego odcięcia się od niego (operowano zestawieniem: castor – castratio – castitas)⁴⁴.

Przedstawiwszy ów znany powszechnie „zwyczaj” bobrów, Tomasz z Cantimpré wyraził jednak wątpliwość co do jego prawdziwości. Wyraził ją nie wprost – przytoczył bowiem pogląd Polaków, którzy twierdzili, że to, co sądzi się o bobrowych „strojach”, nie odpowiada rzeczywistości, przynajmniej w odniesieniu do bobrów żyjących w ich kraju: „Poloni dicunt falsum esse hoc in illis castoribus, qui apud ipsos sunt”. W opinii Polaków nieprawdziwość powszechnego mniemania o „zwyczaju” bobrów łatwo bowiem wykazać: „quia testiculi castoris – czytamy dalej wypowiedź Polaków – non eminent extra, sed intus in ventre iacent sicut renunculi. Egerit autem sicut au-

1993, s. 158; J. i Z. W d o w i ń s c y, *Tropem bobra*, Warszawa 1981, passim. Przysłowia związane z bobrem (np. „płakać jak bóbr” – po stracie „strojów”) analizowali m.in. J. K r z y ż a n o w s k i, *Mądrej głowie dość dwie słowie*, t. I, Warszawa 1975, s. 92-99; W. D y n a k, *Łowy, łowcy i zwierzyzna w przysłowiaach polskich*, Wrocław 1993, s. 188-193.

⁴³ B i e r n a t z L u b l i n a, *Ezop*, wstęp S. Grzeszczuk, oprac. J. S. Gruczała, Kraków 1997, s. 327, „Strać pieniądze, strzegąc się nędze”.

⁴⁴ *Der Physiologus nach den Handschriften G und N*, wyd. D. Offermans, Meisenheim am Glan 1966, s. 86; *Der Physiologus nach der ersten Redaktion*, wyd. D. Kaimakis, Meisenheim am Glan 1974, s. 70a-71b. Toż podstawowe redakcje łacińskie: *Physiologus latinus. Editions préliminaires*, versio B, wyd. F. Carmody, Paris 1939, s. 32 n.; *Physiologus latinus*, versio Y, wyd. F. Carmody, „University of California Publications in Classical Philology” 12(1939), [wyd. 1941], nr 7, s. 128 n. Od tych redakcji wywodzą się kolejne.

ca”⁴⁵. A zatem według Polaków „stroje” bobrowe nie mieszczą się na zewnątrz, lecz znajdują się – podobnie jak nerki – wewnątrz ciała zwierzęcia. Stąd też wynikało oczywiście, że bóbr nie może się ich pozbawić. Pogląd Polaków wyjaśniał ponadto, dlaczego u złowionych bobrów nie zauważa się „strojów” (nie dostrzega się ich nie dlatego, że zostały odgryzione, lecz z tej przyczyny, że mieszczą się właśnie wewnątrz ciała. „Poloni mogli też wskazywać na gruczoły, których wydzielina ma zapach piżma, znajdujące się przy narządach płciowych bobra”). Zanegowanie powszechnej opinii, rzec by można odwiecznego mniemania, o bobrach poprzez racjonalną argumentację, odwołującą się do obserwacji, było znamienne. Co prawda wątpliwości w tym względzie wyrażano już wcześniej, lecz najprawdopodobniej dopiero dzieło Tomasza z Cantimpré na skutek popularności, jaką się cieszyło, tę wątpliwość ugruntowało⁴⁶. Passus o bobrach powtórzyli za Tomaszem kolejni autorzy dzieł przyrodniczych. Należy zaznaczyć, że uwagę zamieszczoną w jego *De natura rerum* włączył dominikanin Wincenty z Beauvais do tekstu *Speculum naturale*, imponującego pomnika erudycji średniowiecznej, powstałego w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XIII stulecia. Wincenty wszakże pominął informację o źródle wiadomości dotyczących usytuowania jąder bobrowych. Dlatego też czytamy w jego dziele: „p l u r i m i esse falsum dicunt, in illis castoribus qui apud nos [podkr. L. W.] sunt, quia testiculi castoris non exterius eminent”⁴⁷. Przekaz Tomasza z Cantimpré zyskał więc niejako na powszechności. Można sądzić, że w interpretacji Wincentego z Beauvais Polacy z Tomaszowego *Liber de natura rerum* reprezentowali jakby ogół baczących obserwatorów przyrody, nie zważających na obiegowe opinie istniejące z dawien dawna. Niewykluczone, że echo wątpliwości, wyrażonej w dziele Tomasza, pobrzmiwa również w *De animalibus* Alberta Wielkiego, który korzystał z *De natura rerum*⁴⁸.

⁴⁵ W tym tekście został użyty rzadki wyraz „auca” na określenie gęsi; powszechnie zwano ją po łacinie „anser”.

⁴⁶ Tak np. Anglik Aleksander Neckam (1157–1217), żyjący stulecie wcześniej od Tomasza z Cantimpré, określił w swej encyklopedii pogląd, że bobry odgryzają sobie jądra, jako „ridicula vulgi opinio”: A l e x a n d r i N e c k a m, *De naturis rerum libri duo*, ks. 2, rozdz. 140, wyd. T. Wright, London 1863, s. 221.

⁴⁷ V i n c e n t i u s B e l l o v a c e n s i s, *Speculum naturale*, 19, 30, Duaci 1624 (Graz 1964), coll. 1400.

⁴⁸ O zapożyczeniach Alberta Wielkiego z dzieła Tomasza z Cantimpré zob.: J. H. B o r m a n s, *Thomas de Cantimpré indiqué comme une des sources ou Albert le Grand et surtout Maerlant ont puissé les matériaux de leurs écrits sur l’histoire naturelle*, „Bulletin de l’Academie Royale de Belgique” 19(1852), z. 1, s. 132-159. Odpowiedni passus

III

Przy końcu 4 księgi Tomaszowej encyklopedii w rozdziale opisującym żubra znajduje się kolejna wzmianka dotycząca Polski. Autor wywodzi żubra „de genere taurorum silvestrium”. Wskazuje na wielkość zwierzęcia („ad longitudinem quindecim cubitorum”) oraz na długość jego rogów („cornua maxima cubitorum trium”). Podkreśla, że porusza się ono bardzo szybko – dlatego też na obszarach, gdzie występuje, zwane jest po łacinie „tygrysem” – „et hoc propter velocitatem”. Zaznacza jednak, iż ta nazwa jest myląca, bo tygrysy bytują na wschodzie, żubr natomiast „in Boemia reperitur”⁴⁹. Następnie szczegółowiej omawia autor sposób polowania na żubra wymagający zmyślności i odwagi⁵⁰. Kończąc wywód, dodaje: „aliud zubronum genus est, quod Poloni thurones dicunt. Forma minus est, sed velocitate prestantius”⁵¹. Dominikanin nie powołuje się w tym rozdziale na żadne źródła. Można jednak dostrzec, że niektóre cechy żubra opisane w *Liber de natura rerum*

dzieła Alberta Wielkiego dotyczący bobrów: A l b e r t u s M a g n u s, *De animalibus libri XXVI nach der Colner Urschrift*, 22, tract. 2, 1, 22, wyd. H. Stadler, t. II, Münster i. W. 1920, s. 1370: „falsum enim est quod agitatus a venatore castret seipsum dentibus et prociat castoreum...”. Warto dodać, że według Alberta Wielkiego bobry występują w obfitości „in partibus Germaniae quibusdam et in terris Sclavorum, Poloniae et Prusciae et Rusciae” (tamże, 7, tract. 1, 5, 50, t. I, Münster 1916, s. 516).

⁴⁹ W tym kontekście można chyba interpretować wzmiankę o faunie Polski zawartą w *Opisie Europy Wschodniej* z początku XIV w. Anonimowy autor zanotował, że w Polsce bytują: „tigrides, unicornia, castoria [właśnie – L. W.], et equi”. Określenie „tigrides” mogłoby tu odnosić się do żubrów – *Anonimi descriptio Europae Orientalis*, wyd. O. Górka, Cracoviae 1916, s. 57.

⁵⁰ Po opisie „zwyczajnej” gonitwy z psami za żubrem czytamy: „nec est alia ars venandi, qua de facili capi possit: lassato primitus zubrone a canibus et venatoribus venator cum spiculo opponit se ei circa arborem magne molis. Quem ut vidit zubro, accurrit ad arborem et fronte cornibusque cingens illam putat stolidus, quod venatorem possit obruere. Quod cum non possit et venator arbore semper protegatur, interim venator cuspide latera luctantis perforat et deicit sapientia humanis viribus invicibilem” (T h o m a s C a n t i p r a t e n s i s, *Liber*, 4, 110, s. 172). Zastanawiające, że w jednym z francuskich dzieł powstałych w 2. poł. XVI w. (V i g e n è r e, *Les Chroniques et Annales de Pologne*, Paris 1573 – na podstawie *Rerum Moscoviticarum commentarii* autorstwa Zygmunta Herbersteina z 1556 r.) znajduje się rycina, która mogłaby służyć jako ilustracja powyższego passusu; reprodukcja ryciny w: *Encyklopedia staropolska*, oprac. A. Brückner, t. II, Warszawa 1939, s. 739. Wymagające odwagi i wprawy polowanie na żubra-bizona ukazało w 1. ćwierci XVI stulecia Mikołaja Hussowskiego *Carmen de statura, feritate ac venatione bisontis* (dzieło wydane w 1549 r.) Zob. ponadto: A. S a m s o n o w i c z, *Łowy – praca, zabawa, obyczaj*, w: *Człowiek i przyroda w Średniowieczu i we wczesnym okresie nowożytnym*, red. W. Iwańczak, K. Bracha, Warszawa 2000, s. 145 nn.; t a ż, *Łowiectwo w Polsce Piastów i Jagiellonów*, Wrocław 1991, passim.

⁵¹ T h o m a s C a n t i p r a t e n s i s, *Liber*, 4, 100, s. 172.

przedstawił już Arystoteles w swej *Zoologii*, odnosząc je do zwierzęcia określonego tam jako „bonasos”. Tomasz z Cantimpré znał to dzieło Arystotelesa w tłumaczeniu na łacinę⁵². O „grzywiastych bizonach” („bisontes”) oraz o „silnych i nadzwyczaj rączych turach” („uri”), które rodzą się w Scytii i w Germanii wspominał także Pliniusz, a przed nim Cezar⁵³. Do podanych przez nich informacji nawiązali następnie Solinus i Izydor z Sewilli⁵⁴. Nie wykluczone, że Tomasz z Cantimpré, przedstawiając zwierzę zwane przez Polaków „turem”, zaznaczył przede wszystkim tę jego cechę – szybość, *velocitas* – którą posiadały „uri” w znanych mu dziełach. Zapewne porównał także dane o bizonie i o „bonasos”, zanotowane w wymienionych wyżej dziełach, z relacją przekazaną przez kogoś, kto opowiedział mu o żyjących w Czechach żubrach i o polowaniu na nie. Być może Tomasz uznał, że bizon jest tożsamy z żubrem (mogłoby to wyjaśniać, dlaczego nie wymienia bizona w swej encyklopedii – choć bez wątplenia spotkał się z tą nazwą). Z żubrem (bizonem) zestawiał tura. I w tym przypadku prawdopodobnie przyjął, że nazwa używana przez Polaków na określenie tego zwierzęcia odpowiada nazwie „uri”, występującej u Pliniusza i Izydora. W średniowiecznych pracach traktujących czy też wzmiankujących o zwierzętach nazwy „zubrones” i „thurones” pojawiają się po raz pierwszy w tej formie – o ile mi wiadomo – w Tomaszowym *Liber*. Dzieło to niejako wprowadzało te nazwy do ówczesnego obiegu naukowego. Należy też podkreślić, że w pracy dominikanina tur został wyraźnie odróżniony od żubra. Tur, w świetle przekazu Tomasza, stanowił swoisty wyróżnik Polski, był charakterystycznym elementem fauny kraju⁵⁵.

⁵² A r y s t o t e l e s, *Zoologia*, 630a-630b, ks. 9, 45, przeł. P. Siwek, Warszawa 1982, s. 433-435. Cechy zwierzęcia „bonasos”, występujące w *Liber de natura rerum* przy opisie żubra to: płowy kolor uwłosienia, kształt rogów, obrona przed atakującymi, zwłaszcza przed psami – poprzez wydalenie ekstrementów i odrzucanie ich za pomocą rogów daleko za siebie, tak że rażą one ścigających. Nie podejmuję w tym miejscu problemu identyfikacji taksonomicznej tych zwierząt. Tomasz z Cantimpré cytuje Arystotelesa wielokrotnie w 4 księdze *Liber de natura rerum*, wskazując wyraźnie, że chodzi o *Zoologię*, np.: „Aristotiles [!] refert in libro De animalibus...”, *Liber*, 4, 98, s. 165.

⁵³ C. P l i n i u s s e c u n d u s, *Naturalis historia*, 8, 38, s. 64: „Scytia gignit [...] Germania [...] iubatos bisontes excellentique et vi vel velocitate uros”; o tym passusie zob.: B o n a, dz. cyt., s. 73 i tamże przyp. 58, 59. Zob. też C. I u l i u s C a e s a r, *Commentarii belli Gallici*, 6, 28, wyd. A. Klotz, Lipsiae 1926 (*Commentarii*, t. I), s. 123; por. też: tamże, 6, 26 („bos”).

⁵⁴ C. I u l i u s S o l i n u s, *Collectanea rerum memorabilium*, 20, 4-5, wyd. T. Mommsen, Berolini 1855 (Berolini 1958), s. 96; por. 40, 19, s. 168 („bonacum”); I s i d o r e d e S é v i l l e, *Etymologies. Livre XII, I*, 33-34, s. 63. Zob. też: F e r r o, dz. cyt., s. 41 n.

⁵⁵ Znalazło to odzwierciedlenie w przysłowiacli polskich i obrzędowości ludowej, zob. np.

Passus dotyczący żubra i tura przejął od Tomasza z Cantimpré Wincenty z Beauvais, umieszczając go w 19 księdze *Speculum naturale*⁵⁶. O żubrze wspomniał także Albert Wielki, korzystając z omawianego fragmentu *Liber de natura rerum*; Albert nie wymienił jednak tura (zapewne sądził, że między żubrem a turem nie występują różnice)⁵⁷.

IV

Liber de natura rerum wzmiankuje o właściwościach zwierząt bytujących w Polsce nie tylko w rozdziałach poświęconych bobrom i żubrom, lecz także – jak wyżej wspomniano – przy okazji opisu onagra. W rozdziale prezentującym onagra Tomasz z Cantimpré powołał się na informacje wyczytane w dziełach (w kolejności cytowania) Izydora z Sewilli, Solinusa, Hipokratesa, najobszerniejszy materiał zaczerpnął jednakże z Experimentatora. Dominikanin powtórzył (za Izydorem) na początku opisu onagra znaną powszechnie właściwość jego „natury” – dziki osioł ryczy w dniu 15 marca (!) dwanaście razy w dzień i tyleż razy w nocy, oznajmiając w ten sposób o zrównaniu dnia z nocą. Następnie, sięgając do innych autorów, przedstawił Tomasz inne informacje o dzikim osle. Wskazał też na wynikające z nich przesłania symboliczne – odnotowane choćby w *Fizjologu*⁵⁸.

K r z y ż a n o w s k i, dz. cyt., t. III, s. 136-141; D y n a k, dz. cyt., s. 158 n. W końcu XVI w. Tomasz Bielawski zanotował w swym *Myśliwcu*:

„Tur, wół polski, jakiego wszystkie ziemne kraje
Nie mają, ten na puszczy wiskickiej przestaje.
Też je pasą, jest straża, wielkie to zwierzęta,
Król polski strzelbą bierze w swe podobne święta”.

(T. B i e l a w s k i, *Myśliwiec*, oprac. Z. Nowak, W. Odyniec, Olsztyn 1985, s. 36). Zob. też: H e r b o r d u s, *Dialogus de vita s. Ottonis episcopi Babenbergensis*, wyd. J. Wikarjak, Warszawa 1974, s. 141 n. („Ferine cervorum, bubalorum et equulorum agrescium [...] redundat omnis provincia” – o Pomorzu; bubalus – tu określenie żubra); M. K r o m e r, *Polska, czyli o położeniu [...]*, przeł. S. Kazikowski, Olsztyn 1984, s. 47 n. (żubr), 48 (tur); *Najstarszy opis Mazowsza Jędrzeja Świącickiego*, przeł. H. Pazyrzyna, Warszawa 1974, s. 135 n.; K. B u c z e k, *Ziemie polskie przed tysiącem lat*, Wrocław–Kraków 1960, s. 71 nn.; S a m s o n o w i c z, *Łowy*, s. 145. Tur wyginął w 1. poł. XVII w., zob. hasła „tur” i „żubr” w: Z. G l o g e r, *Encyklopedia staropolska*, t. IV, Warszawa 1978, s. 387 n., 517 n.

⁵⁶ V i n c e n t i u s B e l l o v a c e n s i s, *Speculum naturale*, 19, 125, coll. 1452.

⁵⁷ A l b e r t u s M a g n u s, *De animalibus*, 22, tract. 2, 1, t. II, s. 1428. Albert Wielki umieścił żubra „in silvis aquilonaribus”.

⁵⁸ *Der Physiologus nach der ersten Redaktion*, s. 28a, 29a; *Der Physiologus nach den Handschriften G und M*, s. 44, 45; *Physiologus latinus versio B*, s. 37; *Physiologus latinus versio Y*, s. 121. Opisy onagra w wersjach *Fizjologa* zestawiał Henkel (dz. cyt., s. 176 n.).

Pod koniec rozdziału opisującego onagra dołączony został w późniejszej redakcji dzieła następujący *passus*: „Vitalis dicit, quod in Polonia onagri maximi sunt atque feroces. Cornua latissima, sed brevia et hirsuta, corniculos habent in capite et pilos longos sub mento. Hii cum a canibus insequuntur, hauriunt naribus aquam in magna copia et hanc decocuant in tantum, ut ea insequentes canes velut ad ignem ferventem perfundant”⁵⁹.

Informacje o dzikim osle żyjącym w Polsce Tomasz z Cantimpré zaczerpnął zatem od Vitalisa. Vitalis pojawia się jedynie w tym fragmencie *Liber de natura rerum*. Żaden ze znanych autorów noszących to miano w wieku XIII i wcześniej nie pisał jednak o onagrze. Trudno więc zidentyfikować postać wzmiankowaną przez dominikanina⁶⁰.

Z opisu zamieszczonego w *Liber de natura rerum* wynika, że onagry bytujące w Polsce wyraźnie różnią się od onagrów przedstawionych wcześniej w tekście dzieła⁶¹. „Polskie” onagry znacznie przewyższają rozmiarami i dzikością onagry „zwykłe”, „właściwe”: mają rozłożyste rogi, ostre i krótkie, mają też różki na łbie i długie włosy, zwisające z brody. Można zatem przyjąć, że nazwa „onager” wskazuje w *Liber* nie na dwie odmiany onagra, lecz określa dwa różne zwierzęta. Taka „sytuacja językowa” w odniesieniu do onagra istniała w średniowiecznej Polsce – gdzie użytkownicy języka łacińskiego nazwą „onager” obejmowali zarówno egzotycznego dla nich dzikiego

Symbolikę onagra omawia np. D. F o r s t n e r, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990, s. 287 n.; zob. też: F e r r o, dz. cyt., s. 305 n.

⁵⁹ T h o m a s C a n t i p r a t e n s i s, *Liber*, 4, 80, s. 154.

⁶⁰ Znamy dwóch pisarzy o tym mianie – Vitalisa z Blois, poetę, oraz Orderyka Vitalisa, dziejopisa – obydwaj działali w XII w. Można także przypuszczać, że w omawianym *passusie Liber de natura rerum* zamieszczono niedokładny zapis miana „Witelo”. Witelo (ur. ok. 1230, zm. przed majem 1314) był współczesny Tomaszowi z Cantimpré. Studiował w Paryżu w późniejszym okresie niż Tomasz. W latach sześćdziesiątych Witelo przebywał jakiś czas w Rzymie. Odtąd datuje się zażyła znajomość Witelona z Wilhelmem z Moerbeke (1215-1286), dominikaninem z Brabancji. Witelo dedykował mu swe najbardziej znane dzieło *Perspectivorum libri X*, napisane między 1270 a 1273 r. Być może wzmianka w *Liber de natura rerum* została oparta na jakimś nie zachowanym dziele Witelona (*Philosophia naturalis?*). O życiu i dziełach Witelona zob. np. R. P a l a c z, *Witelo jako filozof*, w: *Witelo – matematyk, fizyk, filozof*, red. J. Trzynadłowski, Wrocław 1979, s. 52 nn.; J. B u r c h a r d t, *Kosmologia i psychologia Witelona*, Wrocław 1991, s. 23 n. Niewykluczone jednak, że Vitalis z *Liber de natura rerum* to Wit (Vitus), należący do pierwszego pokolenia dominikanów polskich, w 1253 r. konsekrowany na biskupa Litwy; był on autorem zaginionego pisma *De christianorum in Lithovia conditione...*; zob. np. D. A. D e k a ł s k i, *Początki zakonu dominikanów prowincji polsko-czeskiej*, Gdańsk 1999, s. 248-252.

⁶¹ O identyfikacji onagra (występuje też jako: *asinus ferus* – *asinus silvestris* – *asinus agrestis* = *Equus taeniopus*, dziki osioł afrykański) zob. I s i d o r e d e S é v i l l e, *Etymologies. Livre XII*, s. 65, przyp. 58.

osła, jak i rodzimego łosia (*alces alces*)⁶². Passus o „polskim” onagrze, zamieszczony w *Liber de natura rerum*, przedstawia niewatpliwie łosia. Odzwierciedla więc wspomnianą „sytuację językową”, wskazując zarazem, że była ona niejako właściwa dla Vitalisa lub jego informatora.

Łoś był znany autorom starożytnym pod nazwą „alces”. Obszerniejszy opis poświęcił zwierzęciu Cezar w *Wojnie galijskiej* – ukazał jego wygląd, podkreślił, iż nie ma ono stawów w nogach, i przedstawił, jak w związku z tym poluje się na nie⁶³. Do passusu zamieszczonego w dziele Cezara sięgnął Pliniusz, wzmiankując o łosiu w *Historii naturalnej*. Wspomnił o miejscu pochodzenia zwierzęcia – „natam in Scandinavia insula” – i dodał, że łosia nie potyka się „in hac urbe”. Powtórzył za Cezarem opis polowania na łosie. Zaznaczył ponadto, że łoś ma górną wargę znacznie dłuższą od dolnej, dlatego też, aby skubać trawę, musi poruszać się do tyłu⁶⁴. Informacje o zwierzęciu podał za Pliniuszem Solinus. Stwierdził on, konsekwentnie interpretując uwagi Cezara i Pliniusza, że łosie – żyjące według niego na wyspie „Gangavia” (Skandynawia) – nie zginają przegubów w nogach, w czym są podobne do słoni⁶⁵.

W dziele Tomasza z Cantimpré znajdujemy wyżej podane informacje w dwóch rozdziałach. Tak więc na początku 4. księgi *Liber de natura rerum* zamieścił dominikanin niewielki passus traktujący „de aloy”. Czytamy w nim, że „aloy est animal mulis consimile, cuius genua flecti nequeunt ut elephantis”. Następnie dowiadujemy się, iż ów „aloy” śpi, opierając się o drzewo.

⁶² *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, red. M. Plezia, t. I, Wrocław 1953-1958, s. 390 (alces); t. VI/7, Wrocław 1992, s. 1025 (onager, onagrinus); *Słownik staropolski*, t. IV, red. S. Urbańczyk, Wrocław 1963-1965, s. 120 n. (łoś); *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M. R. Mayenowa, t. XII, Wrocław 1979, s. 573 (łoś). Zob. także: K r o m e r, *Polska*, s. 48 („onager to nazwa łosia, twierdzą, że tenże zwierz to zwierzę alce”); por. O l a u s M a g n u s, *Historia de gentibus septentrionalis*, 18, 1, Romae 1555 (Copenhagen 1972), s. 599: „De alcibus, seu onagris”. Zob. ponadto: D y n a k, dz. cyt., s. 162 n.

⁶³ C. I u l i u s C a e s a r, *Commentarii belli Gallici*, 6, 27, s. 123: „Sunt item qui appellantur alces, harum est consimilis capris figura et varietas pellium, sed magnitudine paulo antecedunt mutilaeque sunt cornibus et crura sine nodis articulisque habent”. Łosie – wywodzi dalej autor – opierają się w czasie snu o drzewa, gdyż nie mając stawów nie mogą się kłaść na ziemi. Dlatego myśliwi podcinają pnie drzew, a gdy łoś oprze się o takie drzewo – przewraca się wraz z nim. Ponieważ nie może się podnieść – staje się łatwym łupem dla myśliwych.

⁶⁴ C. P l i n i u s s e c u n d u s, *Naturalis historia*, 8, 39, s. 64.

⁶⁵ C. I u l i u s S o l i n u s, *Collectanea*, 20, 7, s. 97: „Gangavia insula e regione Germaniae mittit animal quale alce, sed cuius suffragines ut elephantis flecti nequeunt”; por. też 20, 6, s. 96 n. Przekazy o łosiu w literaturze starożytnej i średniowiecznej zestawia Ferro (dz. cyt., s. 152 n.).

Stąd też można zwierzę pochwycić, podciawszy uprzednio drzewa w okolicy, w której bytuje. Tomasz nie powołał się tutaj na żadne źródło, lecz można stwierdzić, że powtórzył najpewniej odpowiedni fragment dzieła Solinusa – dotyczący zwierzęcia „alces”⁶⁶. Nieco dalej napotykamy w *Liber* rozdział *de alche*, w którym dominikanin tym razem zaznaczył, że opis pochodzi od Solinusa. Znów, jak w rozdziale *de aloy* podkreślił: „alches, ut dicit Solinus, animal est mulis consimile per omnia, excepto eo quod labium adeo protensum habet parte superiori, ut nisi recedat in vestigia posteriora id est retrogradum eat, herbas depsci non possit”. A zatem powtórzył znane już nam informacje o kształcie górnej wargi zwierzęcia i sposobie, w jaki się ono pasie. Następnie znajdujemy – nie występujące już u Solinusa – przesłanie moralne wiążące się z tą cechą zwierzęcia („hic signat dialecticos”...) ⁶⁷. Można zatem stwierdzić, że w *Liber de natura rerum* opis łosia, przedstawionego pod nazwą „alces” przez Cezara, Pliniusza i Solinusa, został niejako rozdwojony. Tomasz rozdzielił informacje odnoszące się do tego samego zwierzęcia – część z nich zamieścił w rozdziale *de aloy*, część w rozdziale *de alche*. Przez to z łosia-„alces” „powstały” w *Liber* dwa zwierzęta.

Przekazy w *Liber de natura rerum* odnoszące się do łosia, wywodzą się więc ze sformułowanej w starożytności „tradycji tekstowej” przedstawiającej zwierzę „alces”, jak też bazują na funkcjonującej w Polsce „sytuacji językowej”, łączącej łosia z onagrem. W rezultacie – opis łosia nie tworzy w dziele Tomasza spójnej całości, lecz został jakby „rozproszony”. Vitalis, cytowany w *Liber de natura rerum*, scharakteryzował wygląd łosia, „onagra”, zbieżny z przedstawionymi wyżej opisami podanymi przez Cezara, Pliniusza czy też Solinusa – lecz chyba nie inspirowany przez nie. Chociaż nie wspomniał o sposobie polowania na to zwierzę, to ukazał, jak łoś broni się, gdy się nań poluje. Oto – czytamy – gdy ścigają go psy (myśliwych) nabiera dużą ilość wody w pysk, ogrzewa ją tam prawie do wrzenia i oblewa napastników, oparzając ich. Można uznać ten opis za wynik swoistego przetworzenia obserwacji zachowania zwierzęcia na użytek literacki. Być może doszło tu do kontaminacji z opisywaną w *Fizjologu* i w bestiariuszach cechą „natury” jelenia. Jeleń – jak podawano – wygania węże z kryjówek tchnieniem ze swych nozdrzy, następnie pożera je i aby uchronić się od wężowego jadu, wypija źródlaną wodę (i w ten sposób odzyskuje młodość)⁶⁸.

⁶⁶ Thomas Cantipratensis, *Liber*, 4, 5, s. 111; por. C. Iulius Solinus, *Collectanea*, 20, 7, s. 96 n.

⁶⁷ Thomas Cantipratensis, *Liber*, 4, 7, s. 112.

⁶⁸ Zestawienie przedstawił Ferro (dz. cyt., s. 52-58); o tym „zwyczaju” jelenia zob. także Isidore de Séville, *Etymologies. livre XII*, s. 51 przyp 27. Por. Thomas

Wincenty z Beauvais korzystający, jak wiadomo, z *Liber de natura rerum* nie uwzględnił przy opisie onagra przekazu Vitalisa – zapewne nie znana mu była uzupełniona wersja Tomaszowego dzieła. Prawdopodobnie z tego samego powodu passusu pochodzącego od Vitalisa nie znał także Albert Wielki⁶⁹.

V

Omówione wyżej opisy zwierząt, zawarte w *Liber de natura rerum*, stanowią oryginalną warstwę przekazu, uzupełniały o interesujące i – zaznaczmy – rzeczywiście istniejące elementy obraz Polski, zarysowany na kartach wcześniejszych dzieł epoki średniowiecza⁷⁰. Duża poczytność, jaką cieszyło się opracowanie dominikanina, wpływała na rozpowszechnienie się znajomości zamieszczonych w *Liber* przekazów dotyczących Polski. Zwierzęta przedstawione przez Tomasza stanowiły charakterystyczny „wyróżnik” fauny bytującej w naszym kraju w epoce średniowiecza. Tomasz, jak wiemy, korzystał z informacji pochodzących od Polaków. Tak więc jego opracowanie jest zarazem świadectwem kontaktów (bezpośrednich ?) z nimi. Być może relacji o zwierzętach w Polsce dostarczyli mu Polacy studiujący wraz z nim w Paryżu⁷¹. Jednakże bardziej prawdopodobne wydaje się przypuszczenie, że wiadomości o Polsce zaczerpnął Tomasz od kupców z Polski, którzy przybywali do Flandrii i Brabancji – w okresie życia Tomasza trwały bowiem ożywione kontakty handlowe między Polską a tymi obszarami⁷². Interesująca jest zwłaszcza postać Jana z Polski („de Polonia”), prowadzącego działalność kupiecką. Osiadł on na stałe w Leuven i na początku 2. połowy XIII stulecia osiąg-

C a n t i p r a t e n s i s, *Liber*, 4, 22, s. 121: „ut dicit Plinius, spiritu narium suarum serpentes extrahunt de cavernis, quibus devoratis fontem petunt urgente veneno, sistientesque postquam aquam biberint, recuperant iuventutem”.

⁶⁹ Albert Wielki przedstawił jednak, opierając się na odpowiednich fragmentach *Liber de natura rerum*, zwierzęta „alches” i „aloy”, *De animalibus*, ks. 22, tract. 2, 1, t. II, s. 1356.

⁷⁰ Zob. zwłaszcza A. F. G r a b s k i, *Polska w opiniach obcych X-XIII w.*, Warszawa 1964.

⁷¹ Zob. np. J. K r z y ż a n i a k o w a, *Les voies de contacts entre la Pologne, la France, la Flandre et la Basse Rhénanie du XIIIe au XV siècle*, w: *Les relations artistiques entre la Pologne, la France, la Flandre et la Basse Rhénanie du XIIIe au XV siècle*, red. A. Karłowska-Kamzowa, Poznań 1981, s. 16.

⁷² Zjawisko przedstawił szerzej Marian Małowist (*Le développement des rapports économiques entre la Flandre, la Pologne et les pays limitrophes du XIIIe au XIVe s.*, „Revue Belge de Philologie et d’Histoire” 10(1931), nr 4: X-XII, s. 1013-1065). Opracował je również Jakub Sobieski (*Jean de Pologne à Louvain* (1253), Bruxelles 1950, s. 13-38).

nał znaczącą pozycję w mieście⁷³. Być może właśnie w kręgu Jana z Polski należałoby poszukiwać informatorów Tomasza z Cantimpré? Informacje o osobliwościach polskiej fauny mógł Tomasz zaczerpnąć także od swych współbraci, mających z racji kontaktów wewnątrzakcyjnych wiadomości o naszym kraju; mógł także informacje te usłyszeć wprost od polskich dominikanów⁷⁴.

Zainteresowanie Tomasza Polską widoczne jest nie tylko w *Liber de natura rerum*. Dostrzegamy je również na kartach *Żywotu Lutgardy* i *Bonum universale de apibus*, gdy dominikanin wspomina o wypadkach związanych z najazdem Mongołów (w 1241 r.). Wzmianka w *Żywocie Lutgardy* łączy się z proroctwem wypowiedzianym przez świętą na temat rozszerzenia się inwazji mongolskiej. Autor *Żywotu* poprzedził słowa Lutgardy krótkim komentarzem, ukazującym m.in. sytuację w Polsce podczas najazdu mongolskiego⁷⁵. Komentarz opierał się prawdopodobnie na relacji węgierskiej⁷⁶. Tomasz powtórzył passus o proroctwie Lutgardy w *Bonum universale de apibus* (II, 2, 3). W tym dziele wspomniał ponadto o Polsce w kontekście najazdu mongolskiego, przedstawiając exemplum, w którym ukazał konsekwencje, jakie dotknęły uczestników turnieju rycerskiego, rozgrywającego się w 1243 r. koło miejscowości Neuss. Rycerze nie usłuchali wezwania jednego z dominikanów do modlitwy i pokuty w intencji odwrócenia nawały tatarskiej – która, jak czytamy, niedawno srodze dotknęła Węgry, Kijów i Polskę⁷⁷. Wzmianki te wymagają szczegółowszej analizy.

⁷³ Postacią Jana z Polski zajął się Sobieski (dz. cyt., zwłaszcza s. 24, 31, 39 nn.).

⁷⁴ Zob. np. J. K ł o c z o w s k i, *Zakon Braci Kaznodziejów w Polsce 1222-1972. Zarys dziejów*, w: *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222-1972*, red. J. Kłoczowski, t. I, Warszawa 1975, s. 30 nn., passim.

⁷⁵ T h o m a s d e C a n t i m p r é, *Vita Lutgardis*, 3, 6, s. 205: „Quarto anno ante mortem ejus [mowa o Lutgardzie, która umarła w 1246 r. – L. W.] gens crudelissima Tartarorum, erumpens sedibus suis, destructa majori Hungaria Orientis [...] Poloniae etiam potentissimo Duce perempto, et terra populoque destructis; cum jam Teutoniae invadere [...]” Można dodać, że przepowiednie związane z najazdem Mongołów wypowiadała także Jadwiga śląska (*Vita sanctae Hedwigis*, wyd. A. Semkowicz, w: MPH, t. IV, Lwów 1884, 8, 1; 5, s. 558-570); pomiędzy postaciami i działalnością obydwu świętych zachodzą interesujące analogie, warte szczegółowszych badań.

⁷⁶ Por. G r a b s k i, dz. cyt., s. 286 nn.

⁷⁷ T h o m a s C a n t i p r a t e n s i s, *Bonum*, II, 49, 4, s. 444. Por. G r a b s k i, dz. cyt., s. 288 nn.

POLONI DICUNT... BEMERKUNGEN ÜBER POLEN
IM *LIBER DE NATURA RERUM* DES THOMAS VON CANTIMPRÉ

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Artikel präsentiert die im *Liber de natura rerum* (*Liber de naturis rerum*) notierten Erwähnungen der Tierwelt in Polen. Der Verfasser dieses Werkes war Thomas von Cantimpré (etwa 1200 – etwa 1270), ein Dominikaner aus dem Kloster in Löwen (Leuven) in Brabant (heute Belgien). Die erste Version des *Liber de natura rerum* entstand etwa 1240; dieses Werk wurde später ergänzt. Im 8. Buch des *Liber*, wo Thomas von Cantimpré die vierbeinigen Tiere beschreibt (*De quadrupedibus*), erwähnt er die in Polen lebenden Biber und Wisente (*De catoribus*, *De zubrone*). In einer späteren Version dieses Werkes erwähnte der Verfasser noch eine in Polen lebende Art „Onagro“ (*De onagro*) – diese Bezeichnung verwendeten die Benutzer des Lateinischen in Polen für den dortigen Elch (*alces alces*). Die von Thomas mitgeteilten Informationen ergänzten das damalige „Buchwissen“ von diesen Tieren um interessante Einzelheiten – dieses Wissen basierte u.a. auf den Werken von Plinius, Solinus, Isodor von Sevilla sowie (des „lateinischen“) Aristoteles. Die Angaben des Thomas von Cantimpré – die ihm wahrscheinlich von Polen mitgeteilt wurden – zeugen von den im Mittelalter bestehenden Kontakten zwischen Polen und Flandern sowie Brabant (Löwen). Im vorliegenden Artikel werden die Richtungen dieser Kontakte signalisiert.

Aus dem Polnischen übersetzt von Herbert Ulrich